”

لیبرالیزمی نوێ دەتوانێت لەبارەی دەوڵەتی ئێرانەوە چیمان پێ بڵێت؟*

نووسەر: کەیهان وەلەدبەیگی
مامۆستای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، زانکۆی لایدێن، هۆڵەند
و: ژیوان ڕۆژهەڵاتی

“

(کەیهـــان وەلەدبەیگـــی، مامۆســـتای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانـــی ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـتە لـــە پەیمانـــگای زانکـــۆی لیـــدن بـــۆ لێکۆڵینەوەی ناوچـــەکان (LIAS). لێکۆڵینەوەکانی بەدواداچوون بۆ دارشـــتنەوەی نیولیبـــراڵ، پێکهاتنی چینایەتی و دەوڵـــەت و بزووتنەوە کرێکارییـــەکان لە ڕۆژهەڵاتی نـــاوەڕاست دەکـــــات، بـــە گـــرنگیـــدانێـــکی تایبـــەت بـــە ئێرانـــی مۆدێـــرن و هاوچـــەرخ).

دەوڵەتی تیۆکراســـی ئێران بـــۆ ماوەیەکی زۆر وەک یەکەیەکی (ناوازە) چەمکســـازی کـــراوە. دوو کۆمەڵـــە تیۆریزەکـــردن بەشـــدارییەکی گەورەیان لەم تێگەیشتنەدا کـــردووە. لەبەر ئەوەی شۆڕشـــی ســـاڵی ١٩٧٩ زیاتـــر وەک شۆڕشـــێکی (ئاوارتە) لێـــک دەدرێتەوە کە لە ڕێگـــەی تیۆرییە کۆمەڵایەتییە کلاســـیکییەکانی شۆڕشەوە دەســـتی پێ ناگات، بەم پێیە دەرئەنجامە ســـەرەکییەکەی، دەوڵەتی ئیسلامی، وەک یەکەیەکـــی تایبـــەت و ئاوارتـــە چاوی لـــێ دەکرێت. جگـــە لـــەوەش، تیۆری بەربـــڵاوی دەوڵەتی کرێچی ســـووتەمەنی دەدات بە گێڕانـــەوەی ئاوارتەی دەوڵەتی ئێرانـــی دوای شـــۆڕش بـــە پێدانـــی ڕۆڵێکـــی تەواوکەر بە داهاتـــی نەوت لە بنیاتنانـــی ئایدیۆلۆژیی دەوڵـــەت، نوخبە شۆڕشـــگێڕەکان، تۆڕە کەســـایەتییەکانی پاڵپشـــت و لایەنگرە دامەزراوە شۆڕشگێڕە ئیســـلامییەکان. ئەم چەمکســـازییانە دوو کێشە ســـاز دەکەن. یەکەم: پرسیارەکانی کەڵەکەبوونـــی ســـەرمایە و پێکهاتنـــی چینایەتـــی لـــە شـــیکاریی دەوڵەتدا بە پابەندبـــوون بەو هۆکارە مەترســـیدارانەی ســـەرەوە کـــەم دەکەنـــەوە. دووەم: بە ناســـیۆنالیزمی مێتۆدۆلـــۆژی تێکدەدرێن، چونکـــە ئـــەم فاکتەرانە بـــە بەرهەمی کەشـــی نەتەوەییـــی کۆمەڵایەتـــی-سیاســـی دادەنرێت. لـــە وتارەکەمدا کە لیبراڵیزمی نـــوێ و پێکهاتنـــی دەوڵەت لـــە ئێرانـــدا کـــە لـــەم دواییانـــەدا لە گۆڤاری گلۆبالیزاســـیۆنەکاندا بڵاوکرایەوە، بـــە کەڵکوەرگرتـــن لـــە فەلســـەفەی پەیوەندییـــە ناوخۆییـــەکان بەرگری لەم چوارچێـــوە ئاوارتەیە دەکـــەم. ناوەڕۆکی ئـــەم توێژینەوەیە ئەوەیـــە دەوڵەتی ئێران لـــە پێوەنـــدی لەگـــەڵ لیبراڵیزمی نوێی ئێراندا چەمکســـازی بکرێت کە بەشـــێکە لە پرۆسەی بەرفراوانتری ســـــەرمایەداریی لیبراڵیـــزمـــــی نـــوێ لـــە جیهانـــدا.

لیبراڵیزمی نوێ و دەوڵەت

ئەم توێژینەوەیە دەوڵـــەت وەک کۆمەڵێک فۆرمـــی دامەزراوەیی پێناســـە دەکات کە شەوقدانەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە کە لە ئەنجامی پرۆســـەکانی کەڵەکەبوونی ســـەرمایە دروســـت دەبن. بەڵام بە هۆی بـــە نێودەوڵەتیبوونی ســـەرمایە، دەوڵەت تەنیا بـــە ئاماژە بە کەشـــی نەتەوەیی تێ نـــاگات. بەنێودەوڵەتیکردنی ســـەرمایە لە ساڵی ١٩٧٤-١٩٨٢ کەشـــێکی چاکسازی بوو بۆ زاڵبوون بەســـەر دارمانـــی ئابووریی جیهانـــی. بـــۆ ئاســـانکاری لەم کەشـــە چاکســـازییە، لیبراڵیزمی نوێ پێشـــبینی دەکـــرا بـــۆ پەرەپێدانی ڕێکخســـتنەوەی هەمـــوو چالاکییـــە ئابوورییـــەکان. بـــە واتایەکـــی تر لیبراڵیزمی نوێ ســـەرلەنوێ بونیادنانـــەوەی پەیوەندییـــە ئابـــووری و کۆمەڵایەتییـــە جیهانییـــەکان بـــووە کە تێیدا هـــەردوو دەوڵەتی ســـەرمایەداریی پێشـــکەوتوو و وڵاتانی تازەپێگەیشـــتوو، چالاکانە ئابووری جیهانییـــان بنیاتناوەتەوە بـــۆ ڕووبەڕووبوونـــەوەی هەمان گوشـــار و مەیلـــی قەیرانـــەکان. ئەمـــەش

ئاماژەیە بۆ ڕەتکردنەوەی سەیرکردنی لیبرالیزمی نوێ وەک پێشبینییەک لە ئایدۆلۆژیای باکوور یان بەرهەمێکی لاوەکیی دینامیکی ناوخۆیی باکووری جیهانی. بەڵام دەرئەنجامی پرۆسەی لیبرالیزەکردنی نوێ لە هەر کۆمەڵگایەکدا ناوازە و زۆرجار تێکەڵاو بووە سەرەڕای هاوبەشیی تایبەتمەندیی هاوبەشیی گشتگیر لەبەرئەوەی کەوتووەتە ژێر تایبەتمەندیی پێکهاتەی چینایەتیی ناوخۆیی و ململانێی نێوان چینایەتی و ناو چینایەتی بە پشتبەستن بەم چوارچێوە چەمکییە، ئەم توێژینەوەیە باس لەوە دەکات کە دەوڵەتی ئێران وەک کۆمەڵێک فۆرمی دامەزراوەیی ڕەنگدانەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە کە لە ئەنجامی پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و سەرمایەداریی جیهانی لیبرالیزمی نوێ پێکهێنراون. بەو پێیەی کە وا ئەم پەیوەندییانە لە ناوخۆدا پەیوەندییان بە یەکەوە هەیە، بۆیە نابێ ئابووریی جیهانی وەک کاریگەرییەکی دەرەکی لەسەر ئێران لە ڕێگەی داهاتی نەوتەوە چاوی لێ بکرێت. هەروەها نابێ ئێران وەک کۆمەڵە پەیوەندییەکی قەتیسکراو لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان سەیر بکرێت کە لە پانتایی فراوانتری لیبرالیزمی نوێی جیهانی دابڕاوە. بە هەمان شێوە مامەڵەکردن لەگەڵ پەیوەندییە دامەزراوەیی و سیاسییەکان بە شێوەیەکی ئۆتۆنۆمی لە لیبرالیزمی نوێوە خوازراو نییە، چونکە پەیوەندییە دامەزراوەیی و سیاسییەکان لە ڕێگەی بەرهەمهێنان و بەرهەمهێنانەوەی خودی کۆمەڵگاوە سەرهەڵدەدەن و پێک دەهێننەوە. بە جۆرێکی تر، بۆ تێگەیشتن لە فۆرمی دامەزراوەییی دەوڵەتی ئێران، پێویستە سەرەتا لە پرۆسەی لیبرالیزاسیۆنی نوێ و کاریگەرییەکانی لەسەر گۆڕانی هاوسەنگی نێوان هێزە چینایەتییە کۆمەڵایەتییە دژبەرەکان بکۆڵینەوە.

لیبرالیزاسیۆنی نوێی ئێران و پێکهێنانی چینایەتی و دەوڵەت

لە دەیەی یەکەمی شۆڕشدا (١٩٧٩-١٩٨٩)، بەردەوامیی گەشەپێدانی سەرکردایەتیی دەوڵەت لەسەر بنەمای پیشەسازیی جێگرەوەی هاوردەکردن لە چوارچێوەی گێژاوی شۆڕشگێڕانە، شەڕ لەگەڵ عێراق و سزاکانی ئەمریکادا کارەساتاویی بوو. ئاسۆی دابەزینی قازانج وایکرد کە دارشتنەوەی بنەڕەتیی ئابووری تا کۆتایی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو حەتمی بێت. لە ئەنجامدا دوو حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی (سەرۆککۆمار لە ساڵی ١٩٨٩ تا ١٩٩٧) و محەمەد خاتەمی (سەرۆککۆمار لە نێوان ساڵانی ١٩٩٧ بۆ ٢٠٠٥) زنجیرەیەک لەم چاکسازی لیبراڵییە نوێیانەیان لە (قۆناغی یەکەمی لیبرالیزەکردنی نوێ) جێبەجێ کرد. ئەم سیاسەتانە لە سەردەمی سەرۆکایەتی ئەحمەدی نژاد لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٥ تا ٢٠١٣ (قۆناغی دووەمی لیبرالیزاسیۆنی نوێ) بەردەوام بوون، ئەگەرچی بە ڕێتۆریک و ئامانجی جیاوازەوە. ئەم دوو قۆناغەی لیبرالیزەکردنە نوێیە گۆڕانکارییەکی گەورەی لە پرۆسەی کەڵەکەکردنی سەرمایە کردووە و لە ئەنجامدا پێکهاتەی چینی دەسەڵاتداریان دارشتووە. دەرئەنجامی سەرەکی قۆناغی یەکەمی

لیبرالیزاسیۆنی نوێ لە سەردەمی ڕەفسەنجانی و خاتەمی لە ساڵی ١٩٨٩ تا ٢٠٠٥ سەرهەڵدانی بەشێکی سەرمایەی نێودەوڵەتی بوو. لە ئەنجامدا دوو حکومەتی یەک لە دوای یەک ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی (سەرۆک لە ساڵی ١٩٨٩ تا ١٩٩٧) و محەمەد خاتەمی (سەرۆکی نێوان ساڵانی ١٩٩٧ بۆ ٢٠٠٥) زنجیرەیەک چاکسازیی لیبراڵیانەی نوێی (قۆناغی یەکەمی لیبرالیزمی نوێ) جێبەجێ کرد. ئەم سیاسەتانە لە سەردەمی سەرۆکایەتی ئەحمەدی نژاد لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٥ بۆ ٢٠١٣ (قۆناغی دووەمی لیبرالیزاسیۆنی نوێ) بەردەوام بوون، ئەگەرچی بە ڕیتۆریک و ئامانجی جیاوازەوە ئەم دوو قۆناخەی لیبرالیزەکردنە نوێیە، گۆڕانکارییەکی گەورەی لە پرۆسەی کەڵەکەکردنی سەرمایە کردووە و لە ئەنجامدا پێکهاتەی چینی دەسەڵاتداریان دارشتووە. دەرئەنجامی سەرەکی قۆناغی یەکەمی لیبرالیزاسیۆنی نوێ، لە سەردەمی ڕەفسەنجانی و خاتەمی لە ساڵی ١٩٨٩ تا ٢٠٠٥ سەرهەڵدانی بەشێکی سەرمایەی نێودەوڵەتی بوو. بە پەیوەندییەکی نزیک لەگەڵ وەزارەت و ڕێکخراوە حکومییە جیاوازەکان بۆ کرێی نەوت و دەستەبەرکردنی گرێبەستەکان، بوونی بەردەوامی ئەم بەشە سەرمایە نێودەوڵەتییە بە قووڵی وابەستەی کۆنترۆڵکردنی دەستەی جێبەجێکاری دەوڵەت، واتە حکومەتە. هاوتەریب لەگەڵ پیشەسازیی هەناردەکردن، ئەم بەشە هەروەها یەکگرتن لە زنجیرە بەها جیهانییەکانی سەرمایەی ڕۆژئاوا، بەتایبەتی سەرمایەی ئەورووپی، وەک گەرەنتیکەرێک بۆ بوونی درێژخایەنی خۆی دەبینێت. لە قۆناغی دووەمدا لە سەردەمی سەرۆکایەتی ئەحمەدی نژاد لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٥ بۆ ٢٠١٣، پرۆسەی لیبرالیزەکردنی نوێ بە قازانجی بناغە شۆڕشگێڕییەکان (بۆنیادەکان) و هێزە نیزامییەکان گۆڕا، ئەمەش بووە هۆی سەرهەڵدانی ئەوەی کە من پێی دەڵێم کۆمەڵگەی سەربازی–بونیاد. لە کاتێکدا ئەم بەشە ڕێکخستنەوەی بازاڕی کاریش لە باوەش دەگرێت و میکانیزمی تایبەتکردن دەگوازێتەوە بۆ کۆنترۆڵکردنی هەندێک لە کارگە گەورەکانی سەر بە حکومەت، بەڵام سیاسەتی یەکخستنی کۆمپانیا فرەنەتەوەییەکان لە پیشەسازییە دەوڵەتییەکان بە ڕێگریکردن لە دەستبەسەرداگرتنی دەرەکی ڕەتدەکاتەوە. بەگوێرەی ئەم سیاسەتە، کۆمەڵگەی سەربازی-بونیاد نزیکبوونەوەی لەگەڵ ڕۆژئاوا تێکداوە. هەروەها سەرهەڵدانی ئابووریی چین و سەرهەڵدانەوەی دەسەڵاتی ژیۆپۆلیتیکی ڕووسییە یارمەتیدەر بووە لە هەوڵەکانی بۆ ڕاگرتنی زیاتری تێکەڵبوونی ئێران لەگەڵ نەزمی جیهانیی زاڵ بەسەر ڕۆژئاوادا. لە ڕەوتی بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیاندا، بەشە سەرمایەدارە نێودەوڵەتییە ئاراستەکراوەکان و کۆمەڵگەی سەربازی-بونیاد بەشدارییان لە ڕێکخستنەوەی دامەزراوەکانی دەوڵەتدا کردووە. دوو دامەزراوە لە سەرەتای ساڵانی نەوەدەکانەوە بۆ کۆمەڵگەی سەربازی-بونیاد زۆر گرنگ بوون. بەهێزترین دەزگای دەوڵەت، نووسینگەی ڕێبەری مەزنی ئینقلابی ئیسلامی، زۆرێک

له فەرماندەی هەڵنەبژێردراوی چارەنووسساز، وەک فەرماندەی هێزە چەکدارەکان، سەرۆکی بنکە شۆڕشگێڕەکان (بونیاد)، سەرۆکی پەخشی کۆماری ئیسلامی ئێران، و... شەش ئەندامی فەقێی ئیسلامی لە ئەنجومەنی پارێزەران. لە کاتێکدا لە دەیەی یەکەمی شۆڕشدا زۆرجار وەک ناوبژیوانێک لە نێوان باڵەکانی دەسەڵاتدا ڕۆڵی دەگێڕا، نووسینگەی ڕێبەری مەزن لە ساڵی ١٩٨٩وە بەرجەستەی بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگەی سەربازی-بونیاد بووە. جگە لە دەستنیشانکردنی گونجاوی هەموو یاساکان لەگەڵ ئیسلام و دەستوور، ئەنجومەنی پارێزەران بڕوانامەی هەموو کاندیدەکان لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی و پەرلەمان و ئەنجوومەنی نوێنەراندا کۆ دەکاتەوە. ئەم گۆڕانکارییە دامەزراوەییانە بەرهەمی پێداچوونەوەی دەستوور بوو لە ساڵی ١٩٨٩ کە ئامانجی پەراوێزخستنی (چەپە ئیسلامییەکان) بوو لە ناو دەوڵەتدا کە دژی هاندانی چاکسازیی لیبراڵی نوێ بوون. لە کاتێکدا کە کۆمەڵگەی سەربازی-بونیاد زۆربەی دامەزراوە هەڵنەبژێردراوەکان قۆرغ دەکات بەهۆی پەیوەندییە نزیکەکانی ڕێبەری باڵا لەگەڵ ئەم بەشەدا، بەشە سەرمایەدارە نێودەوڵەتییەکان بەجێدەهێڵرێت بۆ خەباتکردن بۆ دامەزراوە هەڵبژێردراوەکان، دیارترینیان سەرۆکایەتی وەک دووەم بەهێزترین دامەزراوەی دەوڵەت. سەرەڕای ئەو سەختییانەی کە لەلایەن ئەنجومەنی گاردییانەوە سەپێنراون، بەڵام بەشە سەرمایەی نێودەوڵەتی ئاراستەکراو توانیویەتی لە ساڵی ١٩٨٩وە زۆربەی

کاتەکان کۆنترۆڵی حکومەت (دەستەی جێبەجێکردن) بکات، هەرکاتێک لە ژێر کۆنترۆڵی حکومەتدا بێت، ئەم بەشە گۆڕانکاری لە ئەرک و سیمای... زۆرێک لە وەزارەت و ڕێکخراوە حکومییەکان، وەک وەزارەتی کاروباری ئابووری و دارایی، بانکی ناوەندی و ڕێکخراوی بەڕێوەبردن و پلاندانان و دامودەزگای نوێیان دروست کرد، وەک ڕێکخراوی بەرەوپێشبردنی بازرگانی ئێران و ڕێکخراوی بە تایبەتکردنی ئێران و بۆرسەی تارانیان کردەوە. بە لەبەرچاوگرتنی نارەوایی دەستبەسەرداگرتنی دامەزراوە دامەزراوەکان لەلایەن بەشە سەرمایەدارە نێودەوڵەتییەکانەوە و کۆنترۆڵی ناسکیان بەسەر دامەزراوە هەڵبژێردراوەکاندا، یەکێک لە ناکۆکییە سیاسییە گەورەکانی دەیەکانی ڕابردوو لە ئێراندا لەسەر ساختەکاریی هەڵبژاردن و یاسایی بوونی پرۆسەی پێش هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزەران بووە. بەڵام هەوڵە زۆرەکانی بەشە نێودەوڵەتییەکان بۆ سنووردارکردنی دەسەڵاتی ئەنجومەنی پارێزەران سەرکەوتوو نەبوون. هاوکات لەگەڵ ململانێی لەسەر دامەزراوە فەرمییەکان، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی یان دروستکراون، یان هێرشیان کراوەتە سەر، یان قەدەغەکراون بەگوێرەی بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانی بەشە نێودەوڵەتییە ئاراستەکراوەکەی سەرمایە و تێکەڵەی سەربازی-بونیاد. لە کاتێکدا ژمارەی پارتە سیاسییەکان، ڕێکخراوە ناحکومییەکان، گۆڤارەکان و ڕۆژنامەکان لە سەردەمی

حکوومەتـــی هاشـــمی و خاتەمیـــدا بە شـــێوەیەکی بەرچـــاو زیادی کـــردووە، تێکەڵەی ســـەربازی-بونیاد گەشەسەندنی کۆمەڵگـــەی مەدەنـــی و فراوانبوونـــی ڕۆژنامەگـــەری بـــە ئامـــرازی ڕۆژئاوایی (ئەمریکی) بـــۆ هەڕەشـــەکردن لە (بەها شۆڕشـــگێڕانەکانی ئیســـلامی) زانیوە. بەم شـــێوەیە بە شـــێوەیەکی ڕۆتینی هێزی بەکارهێنـــاوە بـــۆ داخســـتنی ڕێکخراو و ڕۆژنامەکانـــی کۆمەڵگـــەی مەدەنـــی. لە کۆتاییـــدا وتارەکە باس لـــەوە دەکات کـــە ئـــەم ڕێکخســـتنەوەی دامەزراوەیی بەرچاوە لە ســـاڵی ١٩٨٩ لـــە ئەنجامی ڕێکخســـتنەوەی بنەمـــای چینایەتیـــی دەوڵەتـــەوە دێتـــە ئاراوە کە لـــە ناوخۆدا پەیوەندی بـــە پرۆســـەی لیبرالیزەکردنی نوێـــی ئێرانـــەوە هەیـــە. بـــەو پێیەی لیبرالیزەکردنی نوێی ئێـــران دیاردەیەکی ناوخۆیی دروســـتکراو نییـــە، گۆڕانکاری لە فۆڕمـــی دەوڵەتیشـــدا ناتوانرێت تەنیا لە فاکتـــەرە ناوخۆییـــەکان و داینامیکی ناوخۆییـــدا کـــورت بکرێتـــەوە. ئـــەم ڕوانگەیە لـــە ڕووی ڕیشـــەییەوە جیاوازە و لـــە ڕووی چەمکییـــەوە لـــە دەوڵەتی کرێچـــی، شـــیکارییە نوخبەییـــەکان و نیۆپاتریمۆنییەکانـــی دەوڵەتـــی ئێران، بە دوو هۆکار باڵاترە. یەکەم: لە ســـەیرکردنی کۆمەڵگاکان/دەوڵەتـــەکان وەک شـــتێکی خۆبەخۆ و ســـەربەخۆ کـــە کاریگەرییان لەســـەر یەکتر هەیە هاوشـــێوەی شێوازی بەریەککەوتنـــی تۆپەکانـــی بیلیـــارد لەســـەر مێـــزی حەوزێک بـــە یەکترەوە دوور دەکەوێتـــەوە. دووەم: تەحـــەدای چەمکســـازیی گۆڕانکارییـــەکان لـــە فۆرمی دەوڵەتـــی ئێرانـــدا دەکات وەکوو دەســـتکاریکردنێکی نیۆ-پاتریمۆنیاڵـــی تەنیـــا لەلایـــەن نوخبە-بزوێنـــەری تۆڕ و دامەزراوەکانـــی پاترۆناژییـــەوە، بـــە بەســـتنەوەی ئـــەم گۆڕانکارییانـــە بـــە ئیمتیازاتـــی کەڵەکەکردنـــی ســـەرمایە.

* https://www.ppesydney.net/what-can-neoliberalism-tell-us-about-the-iranian-state/